

Waarden, normen en economische groei

Auteur(s):

Geest, L. van der
Haveman, A.P.
Hertog, R.G.J. den
Lageweg, I.M.

Allen verbonden aan NYFER Forum for Economic Research in Breukelen. Dit artikel is gebaseerd op de NYFER-studie *Institutes, waarden, normen en groei*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 1997. Deze studie is verricht met steun van het ministerie van Economische Zaken.

Verschenen in:

ESB, 82e jaargang, nr. 4131, pagina 916, 3 december 1997

Rubriek:

Trefwoord(en):

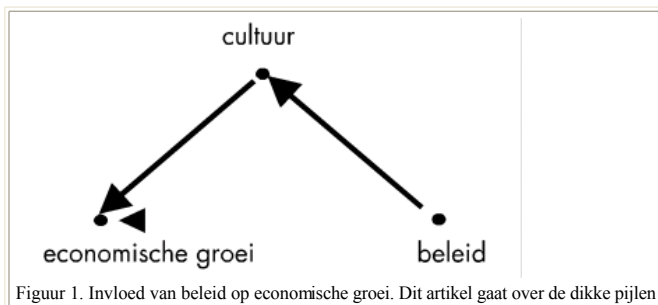
economische, orde, normen, waarden

Sociaal-culturele factoren zoals vertrouwen zijn van invloed op de economische prestaties van landen. De politiek moet daarom oppassen met beleidsmaatregelen die dit vertrouwen in de waagschaal stellen. Is het waar dat meer marktwerking en versoepeling van het ontslagrecht zullen leiden tot een hardere, egoïstischer samenleving waarin het vertrouwensklimaat terugloopt? Of zijn dit drogredenen om aan soms pijnlijke aanpassingen te ontkomen?

De laatste jaren is er steeds meer aandacht voor de invloed van instituties op de economische prestaties van landen. Onder instituties wordt daarbij verstaan de manier waarop mensen hun onderlinge betrekkingen organiseren. Het zijn de geschreven en ongeschreven spelregels van de samenleving¹. Zij bepalen bijvoorbeeld hoe overeenstemming over gezamenlijke acties wordt bereikt, hoe de naleving van overeengekomen handelingen wordt georganiseerd en hoe de lasten en lasten worden verdeeld.

Dat formele instituties zoals een betrouwbaar bestuur, behoorlijke rechtspraak, wel omschreven eigendomsrechten en dergelijke van groot belang zijn voor het functioneren van een economie, is inmiddels vrij algemeen aanvaard en goed gedocumenteerd². Daarentegen is veel minder duidelijk hoe waarden en normen de economische prestaties beïnvloeden³. Mede daardoor leiden allerlei onbewezen stellingen een hardnekkig bestaan. Zo wordt in discussies over de introductie van meer marktwerking in de economie of versoepeling van het ontslagrecht vaak gewezen op het gevaar voor 'Amerikaanse toestanden'. Daarbij wordt een contrast geschetst tussen een continentaal-Europese (Rijnlandse) en een Angelsaksische economie.

Wij zijn van mening dat globale verwijzingen naar een Rijnlandse versus een Angelsaksische economie geen goede basis vormen voor een zuiver debat over de inrichting van de economie en de samenleving. Het is allerminst evident dat door de introductie van meer marktconforme elementen in de economie het egoïsme in de samenleving toeneemt. Ook staat niet vast dat een grotere inkomensongelijkheid slecht is voor de solidariteit in de samenleving. In de hoop het debat wat te verhelderen, presenteren wij in dit artikel kwantitatieve schattingen van de samenhang tussen sociaal-culturele en economische verschillen tussen landen. De sociaal-culturele data zijn ontleend aan het *World values survey*, een zeer omvangrijk onderzoek waarin de bewoners van veertig landen uitvoerig zijn ondervraagd naar hun opvattingen over de meest uiteenlopende zaken⁴. De economische data zijn afkomstig uit de bekende OESO-statistieken. Via een analyse van de culturele verschillen tussen landen bestuderen wij eerst in hoeverre deze verschillen gepaard gaan met verschillen in economische groei (in [figuur 1](#) aangegeven door de relatie tussen cultuur en groei), waarna empirische gegevens gepresenteerd worden over de mogelijke invloed van beleidsverschillen op de waarden en normen in een maatschappij (de relatie tussen beleid en cultuur in [figuur 1](#)). De gebruikelijke veronderstelling dat er een rechtstreekse invloed is van beleidsmaatregelen op de economische ontwikkeling, wordt dus uitgebreid met de hypothese dat er ook een indirecte beïnvloeding kan plaatsvinden via het effect op de normen en waarden die op hun beurt de economische prestaties beïnvloeden. Wij hopen met deze gegevens - die overigens voornamelijk correlaties in beeld brengen en geen oorzakelijke verbanden - het simplistische Rijnland-Amerika schema te overstijgen en een wat meer gefundeerde bijdrage aan bovenstaand debat te leveren.

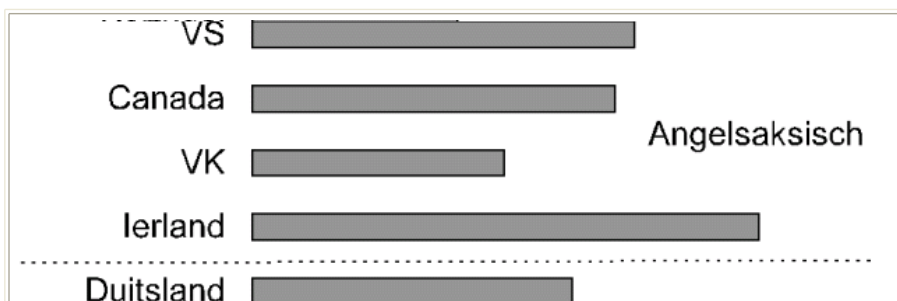

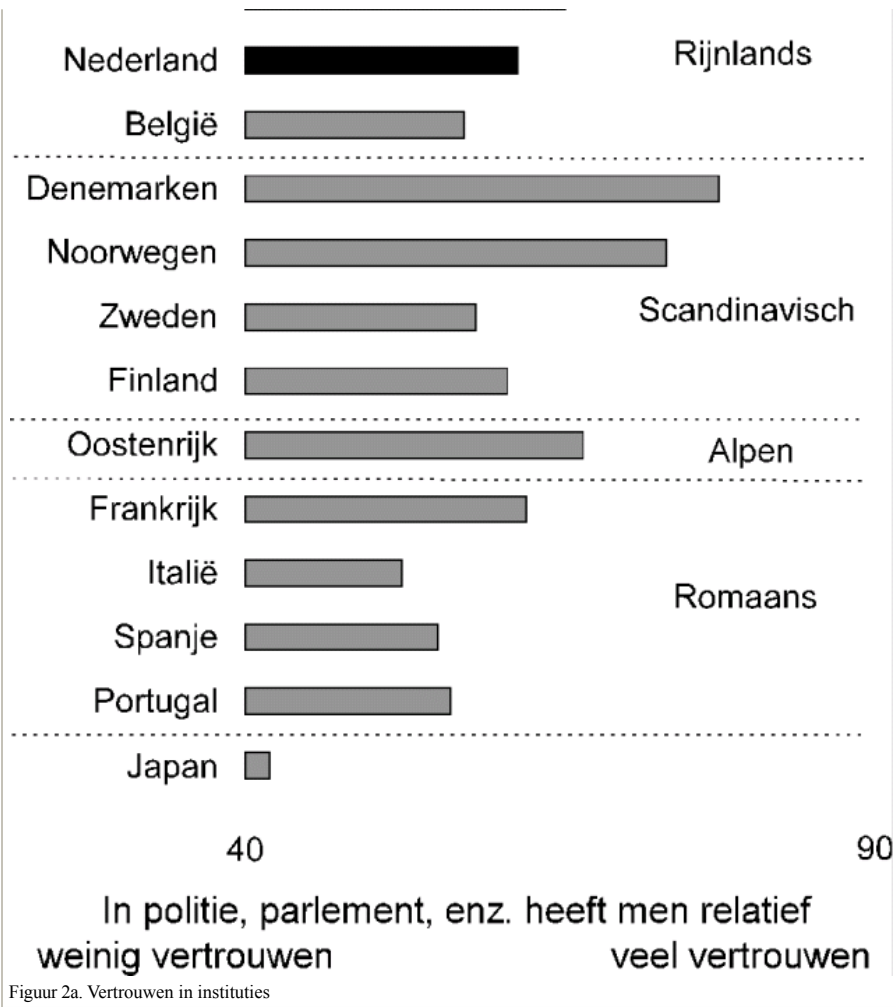
Culturele verschillen tussen landen

Wat betreft de economische ordening zijn er alleen al in West-Europa en Amerika op voorhand ten minste vijf groepen landen te onderscheiden: de Rijnlandse landen (Duitsland, Nederland en België), de Angelsaksische landen (de Verenigde Staten, Canada, Ierland, en het Verenigd Koninkrijk), de Scandinavische landen (Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland), de Romaanse landen (Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal) en de Alpenlanden (Zwitserland en Oostenrijk). Onderzoek naar de relatie tussen economie en cultuur gaat er over het algemeen van uit dat landen binnen dezelfde groep ook dezelfde culturele waarden en normen hebben. Dit blijkt echter niet het geval te zijn.

Vertrouwen

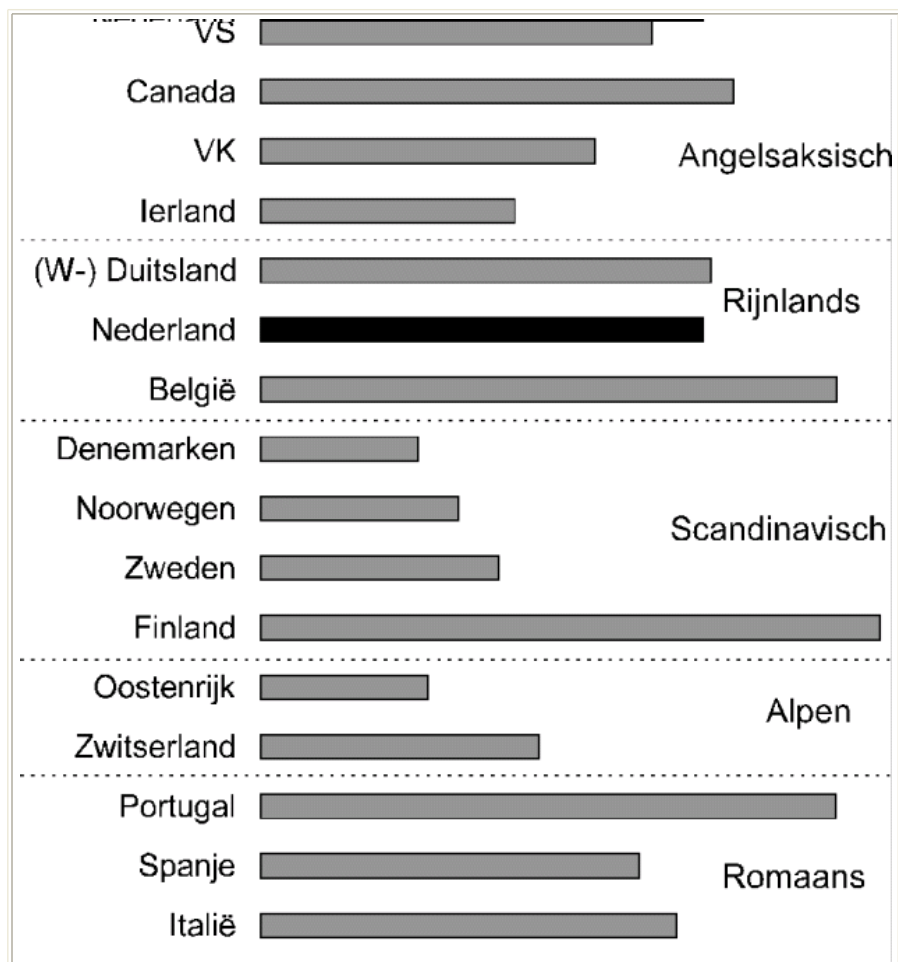
Zo blijkt uit [figuur 2a](#) dat het vertrouwen in instituties in het Verenigd Koninkrijk beduidend lager is dan in de andere Angelsaksische landen Ierland, de Verenigde Staten en Canada. Ook is het vertrouwen in instituties minder in Zweden en Finland dan in de andere twee Scandinavische landen. Gemiddeld is het vertrouwen minder in de Rijnlandse landen dan in de Angelsaksische landen. Dit is opmerkelijk omdat sommige politici aannemen dat een Rijnlandse economie garant staat voor een groter onderling vertrouwen. Van belang daarbij is dat het begrip vertrouwen in de verschillende economieën een verschillende inhoud heeft. Terwijl in continentaal Europa vertrouwen sterker gebaseerd is op persoonlijke relaties, is vertrouwen in Angelsaksische landen meer gebaseerd op objectieve criteria, zoals controle door een onafhankelijke instantie. Elders zou het vragen om zo'n onafhankelijke toetsing juist als gebrek aan vertrouwen worden uitgelegd.

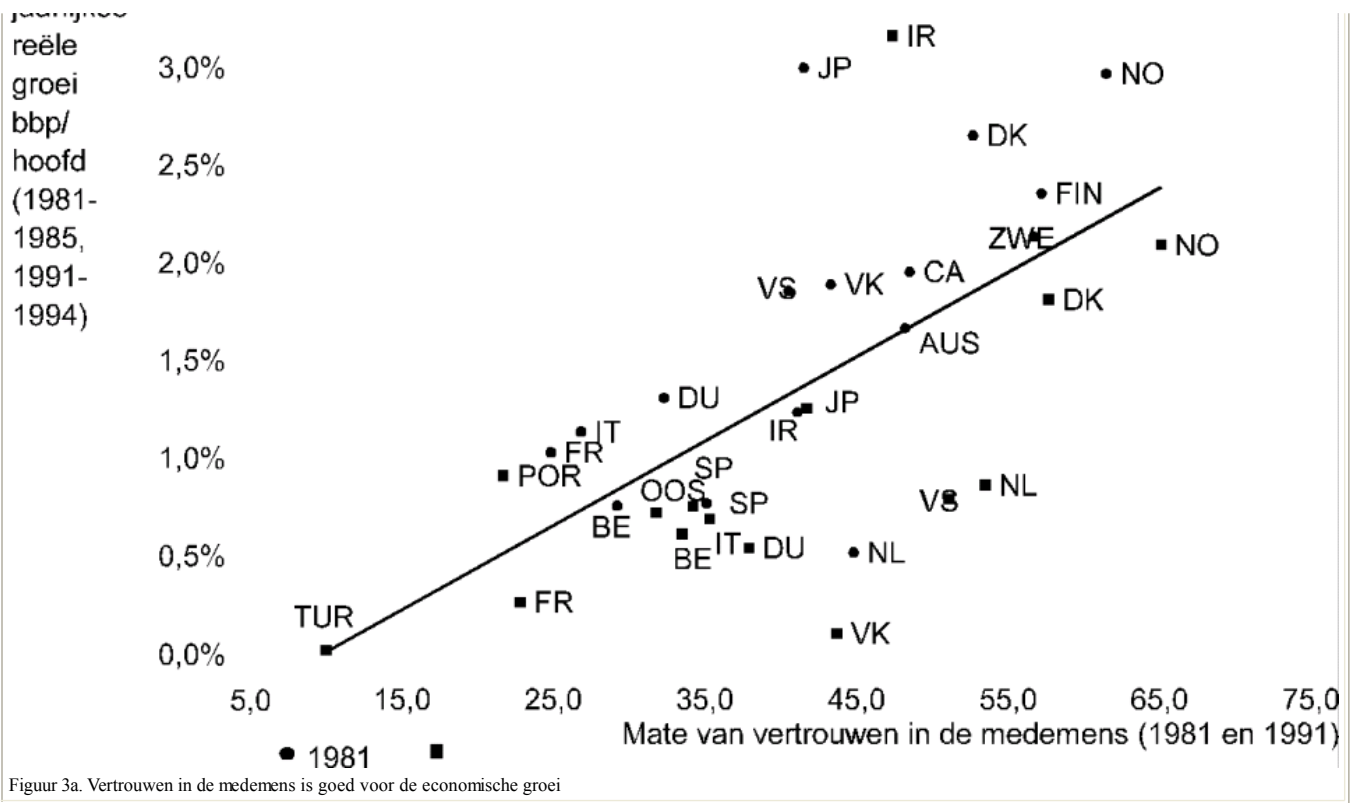

Burgerschapsmoraal

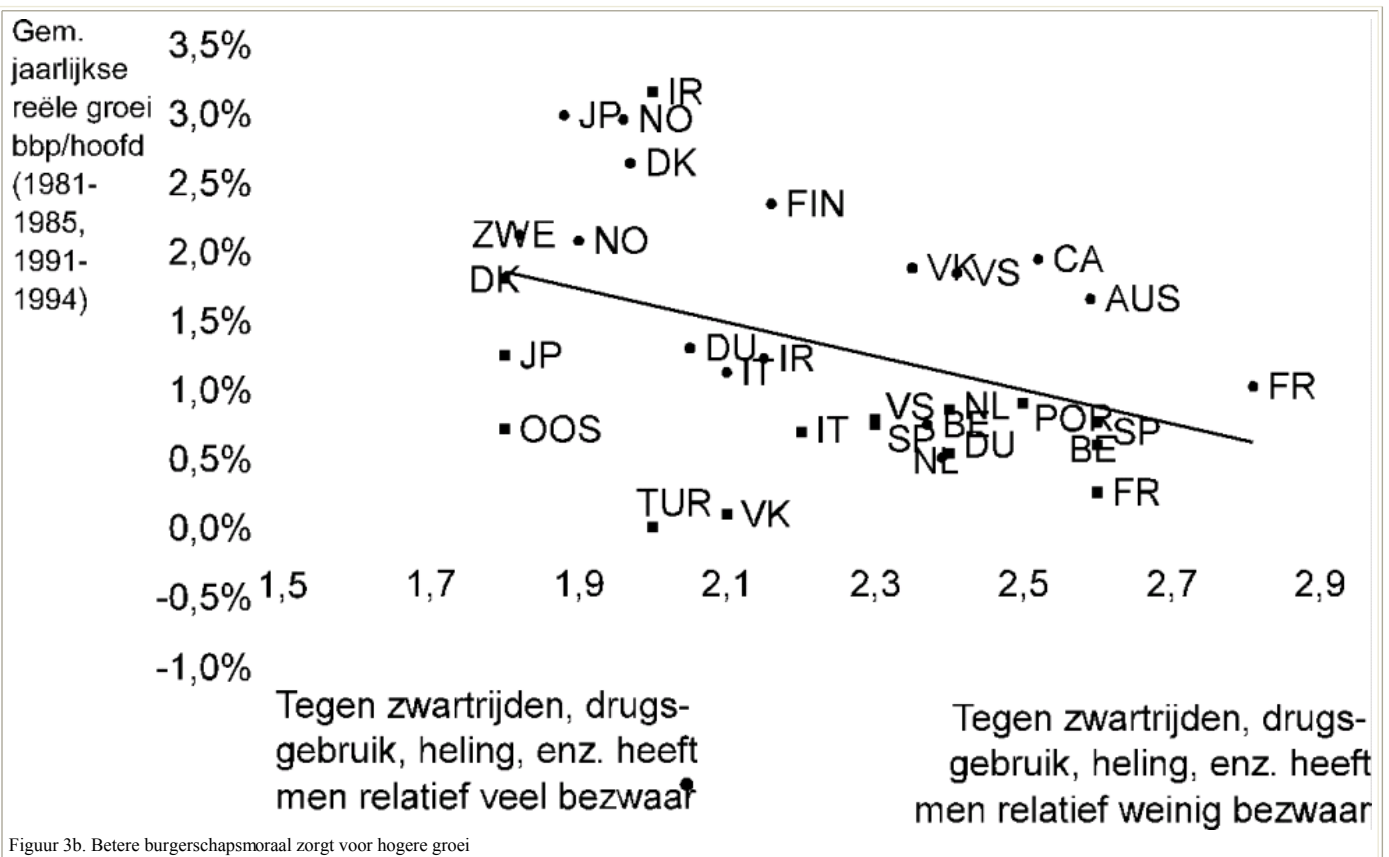
De burgerschapsmoraal is het laagst in de Rijnlandse en de Romaanse landen (figuur 2b). Vooral in België, Frankrijk en Portugal hebben de burgers relatief weinig bezwaar tegen maatschappelijke misstanden zoals zwartrijden, heling en drugsgebruik. De burgerschapsmoraal is iets beter in de Angelsaksische landen, met name in Ierland, maar is gemiddeld nog altijd aanzienlijk slechter dan in de Alpen en de Scandinavische landen (m.u.v. Finland).

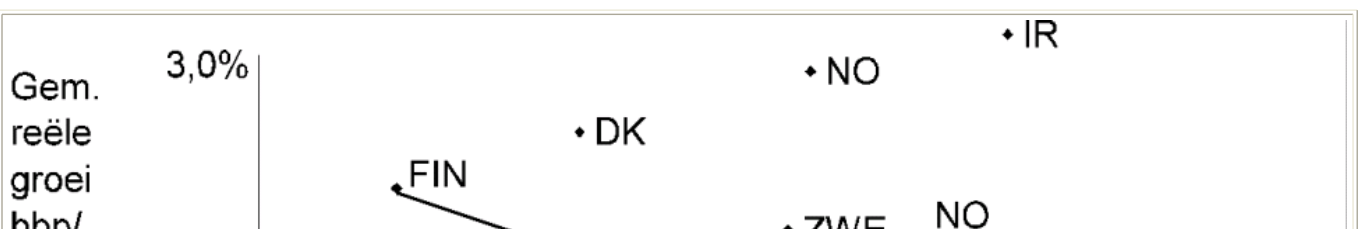
Figuur 3a. Vertrouwen in de medemens is goed voor de economische groei

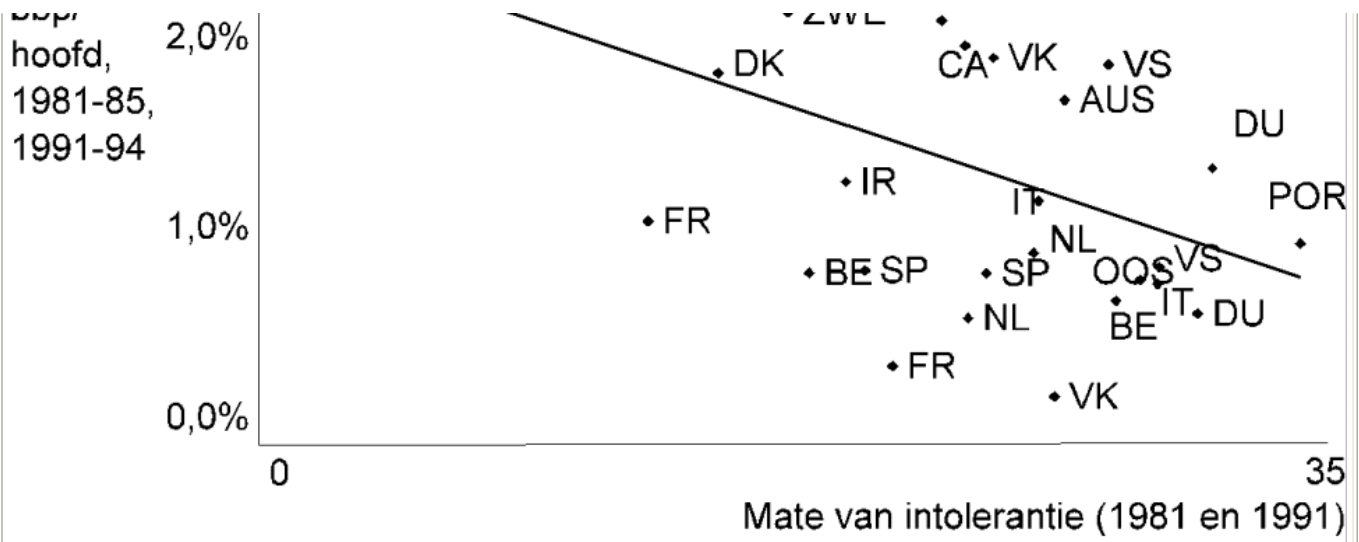
Uit [figuur 3b](#) blijkt dat een betere burgerschapsmoraal ook gunstig is voor een hogere groei. De burgerschapsmoraal is belangrijk voor het beleid dat een overheid kan voeren. Als burgers onverschillig en egoïstisch zijn, zijn zij hoofdzakelijk geïnteresseerd in hun inkomen en in andere materiële wensen van zichzelf en hun familie. Zij zullen minder oog hebben voor het landsbelang en de immateriële kwaliteit van het leven. Overheidsmaatregelen die het algemeen belang dienen zullen dan verdrongen worden door maatregelen waar individuen, bepaalde industrieën of belangenorganisaties van profiteren. De nadelige gevolgen voor de economie zijn evident.

Figuur 3b. Betere burgerschapsmoraal zorgt voor hogere groei

[figuur 3c](#) laat tenslotte zien dat de economie baat lijkt te hebben bij tolerantie. Dit wordt ook ondersteund door de geschiedenis: er wordt bijvoorbeeld vaak beweerd dat Nederland de Gouden Eeuw te danken heeft aan tolerantie van de Nederlanders. De gastvrijheid waarmee de goed opgeleide Hugenoten werden ontvangen zou toentertijd een belangrijke groei-impuls veroorzaakt hebben ⁶.

Figuur 3c. Intolerantie is geen goede basis voor economische groei

Invloed beleidsverschillen op cultuur

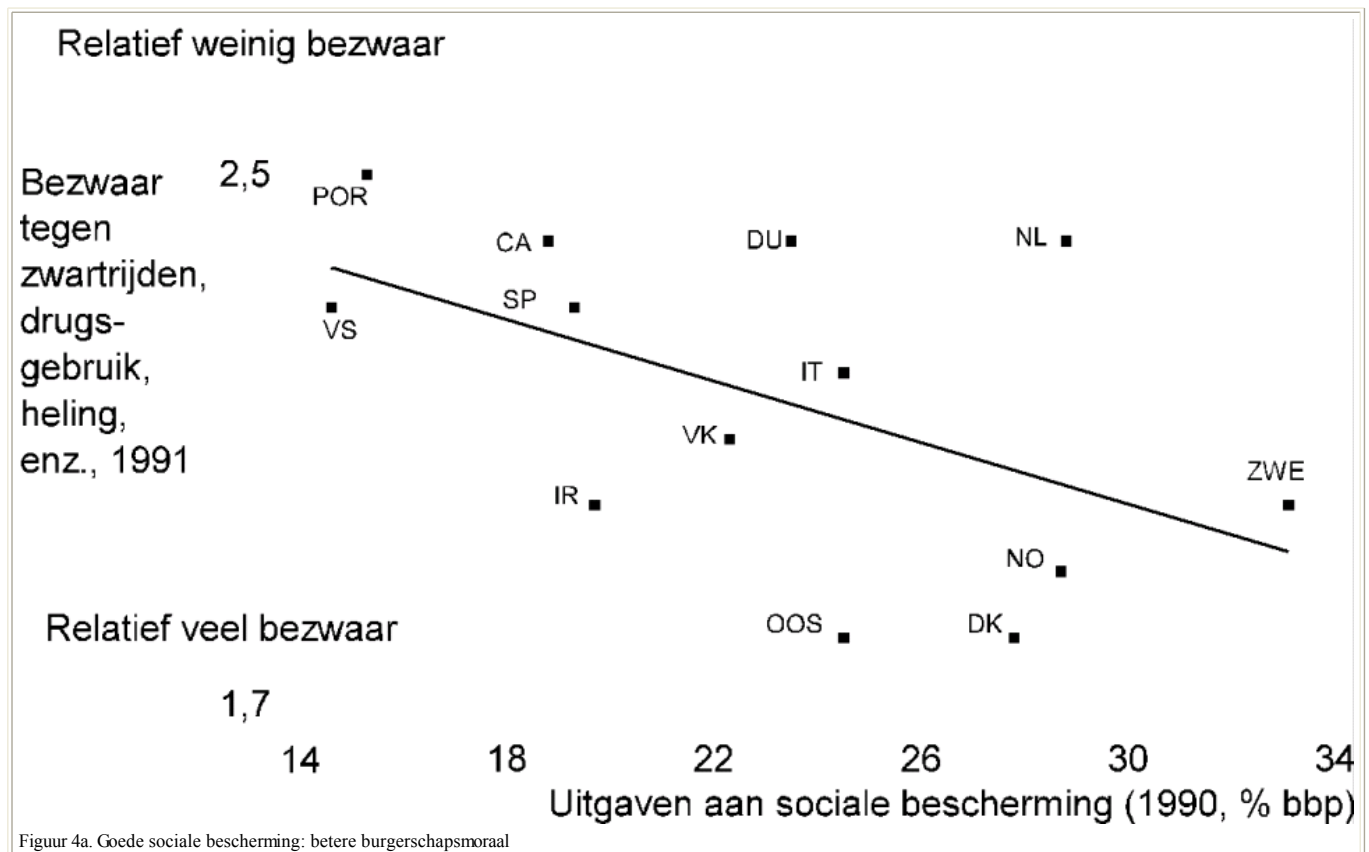
Als de economische prestaties van een land afhankelijk zijn van waarden en normen, is het belangrijk om na te gaan of deze waarden en normen op hun beurt weer worden beïnvloed door beleidsmaatregelen. Politici opperen vaak dat het kopiëren van het Angelsaksische systeem met zijn grotere inkomensongelijkheid zal leiden tot meer egoïsme en minder bereidheid tot samenwerking. Omdat een Rijnlandse economie een dergelijke verslechtering van waarden en normen zou voorkomen, verzetten deze politici zich tegen maatregelen die erop gericht zijn de economie beter te laten functioneren, zoals versoepeling van het ontslagrecht, afschaffing van de algemeen verbindend verklaring en aanscherping van het mededingingsbeleid.

Bij het kwantificeren van verschillen in economisch beleid kunnen we gebruik maken van vier variabelen die indicatief zijn voor de sociaal-economische structuur van een land: de OESO-index voor de overheidsuitgaven aan sociale bescherming, de restrictiviteit van de ontslagwetgeving, de mate van inkomensongelijkheid en de hoogte van de werkloosheidsuitkering. De geselecteerde beleidsvariabelen laten het bekende beeld zien: de Angelsaksische economieën bieden weinig sociale bescherming, ze hebben een flexibele arbeidsmarkt, lage uitkeringen en over het algemeen een ongelijke inkomensverdeling. De Rijnlandse economieën hebben een royaal sociaal stelsel, een zeer gelijke inkomensverdeling, maar hun ontslagrecht is, anders dan wat vaak wordt beweerd, niet extreem restrictief. De Latijnse economieën hebben tenslotte wel een zeer restrictief ontslagrecht.

Figuur 4a t/m d geeft de relevante verbanden weer tussen de bovenstaande beleidsverschillen en de drie eerder genoemde waardenoriëntaties uit het WVS: het vertrouwen in instituties, de burgerschapsmoraal en de mate van tolerantie.

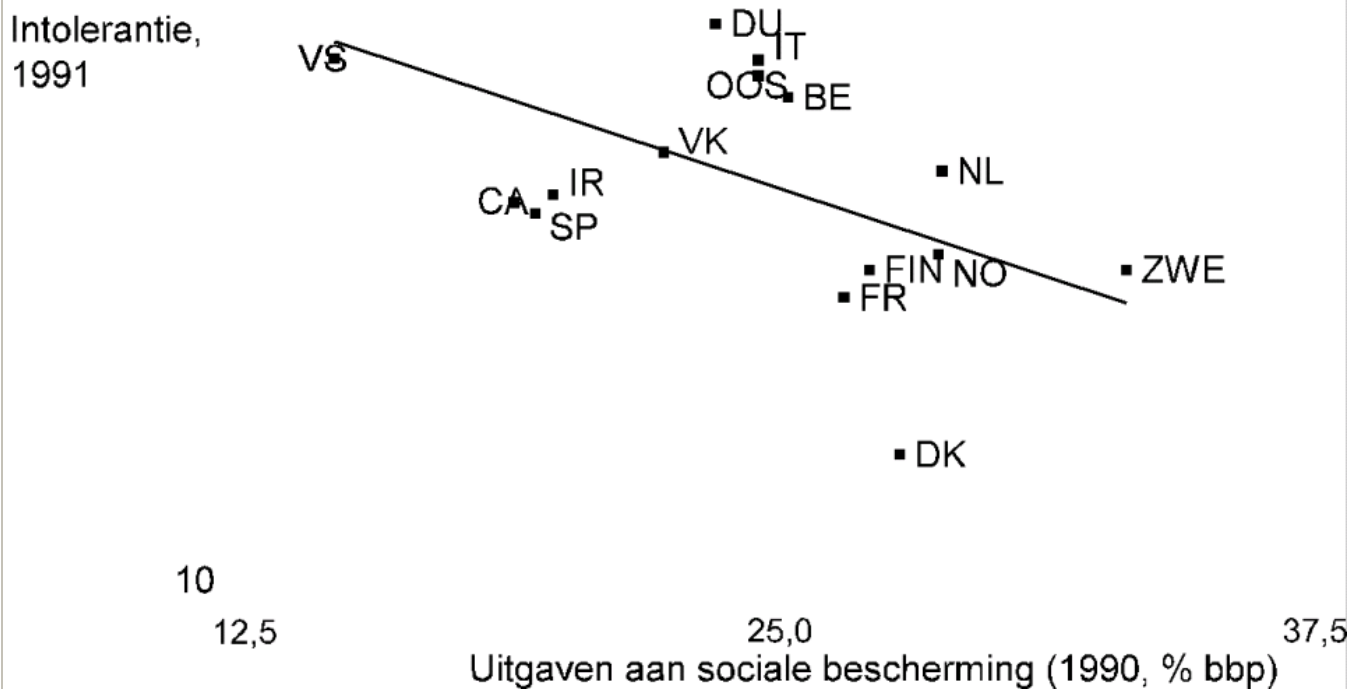
Sociale bescherming

Een goede sociale bescherming (zoals een goede gezondheidszorg, hoge pensioenen en werkloosheidsuitkeringen) gaat gepaard met minder onverschillige burgers ten opzichte van bijvoorbeeld zwartrijden en drugsgebruik, dus met een betere burgerschapsmoraal (figuur 4a). Echter, zorgen over de snel stijgende kosten van de verzorgingsstaat hebben regeringen in verscheidene Europese landen er de laatste jaren toe aangezet de stijgende trend in deze uitgaven om te buigen. In Nederland zijn de bezuinigingen op de WAO en de Ziektewet hier voorbeelden van. Wat betekenen deze omhoogingen voor de waarden en normen? Gaan lagere uitgaven aan sociale bescherming bijvoorbeeld samen met meer intolerantie? figuur 4b suggereert dat dit inderdaad het geval is. Het verschil in tolerantie tussen de Verenigde Staten en Zweden bevestigt verder het beeld van de media dat het verruilen van het Rijnlandse of Scandinavische model voor het Angelsaksische model kan leiden tot een verharding van de samenleving.

Figuur 4a. Goede sociale bescherming: betere burgerschapsmoraal

35 ■ POR

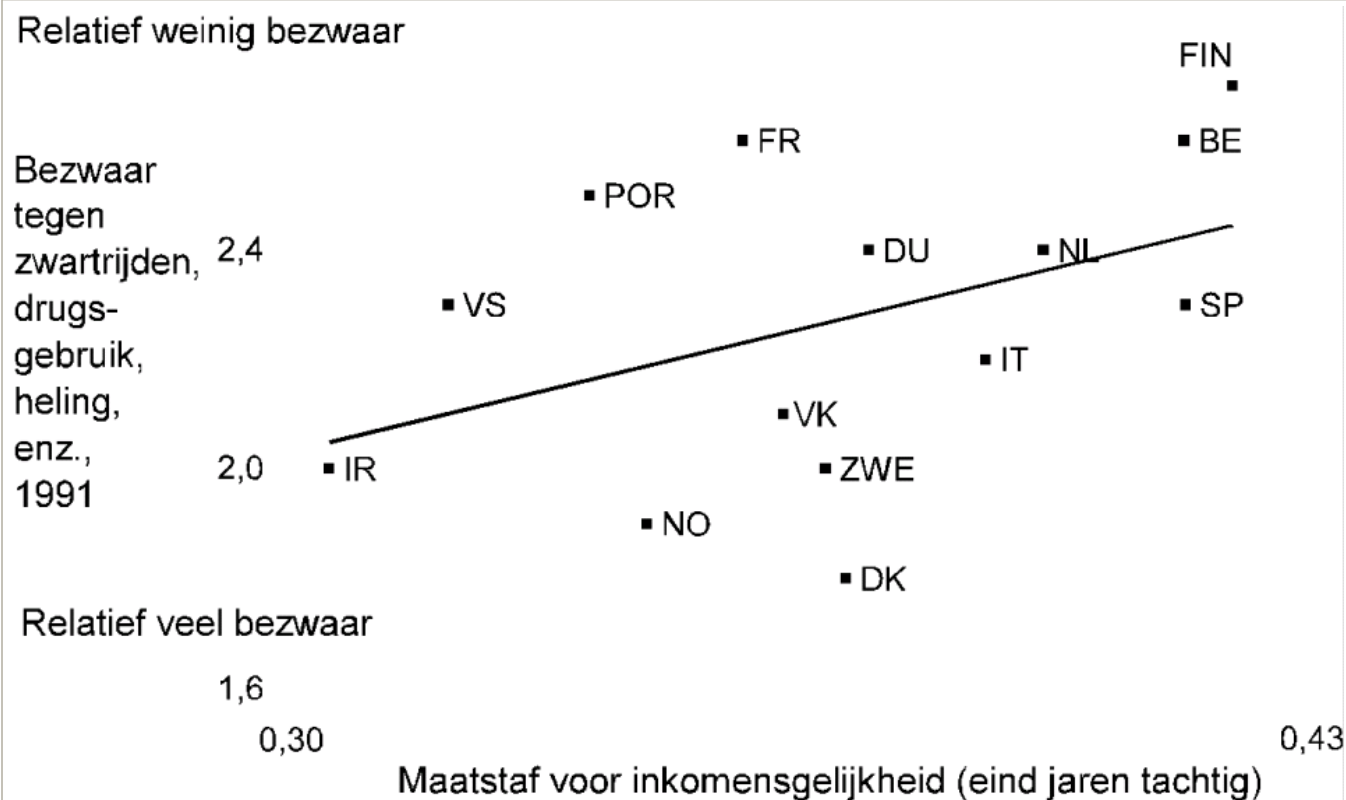
Figuur 4b. Minder sociale bescherming: meer intolerantie

Lage WW-uitkeringen

Als we ons concentreren op een specifiek onderdeel van de sociale bescherming, de hoogte van de werkloosheidsuitkeringen (als percentage van het laatst verdiende loon in 1991), dan blijkt er geen verband te zijn met de burgerschapsmoraal. Lage of geen WW-uitkeringen gaan echter wel samen met een hogere mate van intolerantie.

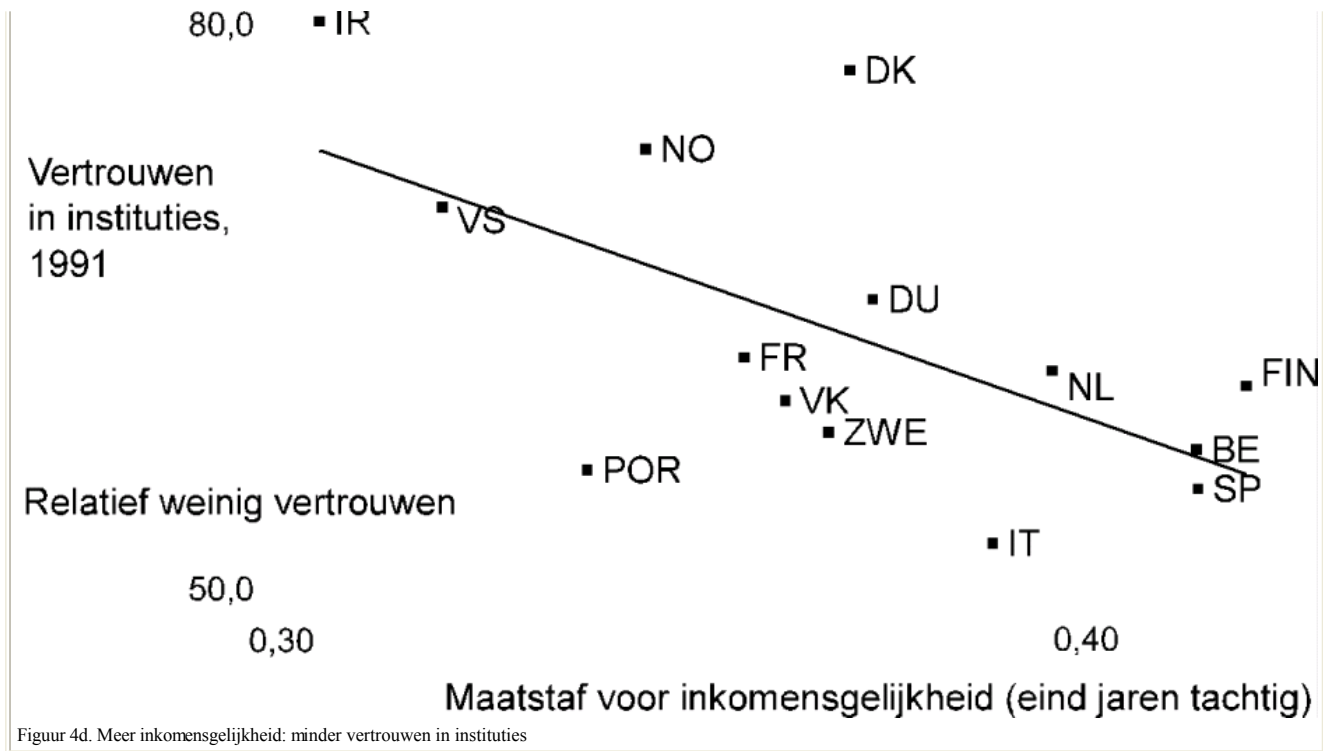
Inkomensongelijkheid

Sociale bescherming is ook sterk gerelateerd aan inkomensongelijkheid omdat een goede sociale bescherming automatisch gepaard gaat met een herverdeling van het inkomen. In tegenstelling tot wat men aan de linkerkant van het politieke spectrum doorgaans verwacht, zien we echter een negatief verband met de burgerschapsmoraal en het vertrouwen in instituties. Dat wil zeggen: een kleinere inkomensongelijkheid gaat samen met een slechtere burgerschapsmoraal (figuur 4c) en met minder vertrouwen in instituties (figuur 4d). Dit kan worden verklaard doordat een te kleine inkomensongelijkheid de motivatie van burgers aantast, omdat goede prestaties niet meer zorgen voor een substantiële verhoging van het inkomen. De associatie van minder gemotiveerde werknemers met zich slechter gedragende burgers dringt zich hierbij op. De verschillende effecten van sociale bescherming in het algemeen, van de WW-uitkering en van inkomensongelijkheid op de burgerschapsmoraal illustreren verder dat een goed sociaal beleid zowel positieve als negatieve kanten heeft. Hier moet dus zorgvuldig gekozen worden. Onze uitkomsten suggereren dat politici in hun streven naar kleinere inkomensverschillen niet te ver moeten gaan, omdat anders de negatieve kanten kunnen gaan overheersen.

Figuur 4c. Meer inkomensgelijkheid: slechtere burgerschapsmoraal

Relatief veel vertrouwen

Ontslagwetgeving

Niet alle beleidsverschillen komen als even belangrijk naar voren voor het sociaal-culturele klimaat. De OESO-indicator voor de restrictiviteit van het ontslagrecht is bijvoorbeeld met geen van de drie sociale indicatoren significant gecorreleerd. Onze resultaten laten echter zien dat een soepeler ontslagbeleid - misschien onverwacht - neigt samen te gaan met meer tolerantie en meer vertrouwen in de medemens. Dit leidt tot de voorzichtige conclusie dat een versoepeling van het ontslagrecht (als onderdeel van de flexibilisering van de arbeidsmarkt) waarschijnlijk niet direct zal zorgen voor de gevreesde harde samenleving.

Besluit

Een reden om in de Nederlandse (Rijnlandse) economie geleidelijk meer elementen te introduceren uit de Angelsaksische landen zijn de betere prestaties op het terrein van de economische groei. Nog afgezien van de vraag of een Angelsaksisch model daadwerkelijk economische meerwaarde biedt, lijkt het aan een Angelsaksische economie gekoppelde sociale klimaat echter een factor te zijn die bij een verschuiving in Angelsaksische richting zeker niet verwaarloosd mag worden. Het huidige onderzoek wijst bijvoorbeeld uit dat minder sociale bescherming samengaat met burgers die in hoge mate on-verschillig staan tegenover hun omgeving en medemens. Aan de andere kant lijkt de grote bezorgdheid van sommige Nederlandse politici ten aanzien van de liberalisering van de arbeidsmarkt onterecht: versoepeling van het ontslagrecht hoeft niet samen te gaan met een slechter sociaal klimaat. Ook suggereren onze resultaten dat een grotere inkomensongelijkheid niet automatisch een negatieve invloed heeft op de heersende waarden en normen. In feite zou het streven naar inkomensgelijkheid vanuit sociaal-cultureel gezichtspunt geen hoge prioriteit moeten hebben, omdat landen met een gelijkere inkomensverdeling zowel een lager vertrouwen in instituties als een slechtere burgerschapsmoraal laten zien.

Samenvattend bevestigen onze resultaten dat waarden en normen een invloed hebben op de economische groei, maar dat ze op hun beurt zelf ook weer beïnvloed worden door economisch-politieke maatregelen. We kunnen dus concluderen dat waarden en normen een belangrijk kanaal zijn waarlangs het effect van beleidsmaatregelen op de economische groei loopt. Politici zullen hierbij de negatieve en positieve invloeden moeten beoordelen. Wanneer lagere uitkeringen bijvoorbeeld een licht positief effect hebben op de economische groei, maar er door deze lagere uitkeringen tegelijkertijd een slechtere burgerschapsmoraal of meer intolerantie ontstaat, lijkt een kritische afweging van een dergelijke maatregel zeker op zijn plaats. Hoewel de precieze duiding van de aangetroffen verbanden nog veel nader onderzoek vergt, laten de huidige resultaten in ieder geval zien dat het sociale klimaat bij economische beslissingen niet buiten beschouwing kan blijven.

Een reactie op dit artikel is geschreven door H.J.A. van Merriënboer, [Het 'simpele' schema](#), *ESB*, 3 december 1997, blz. 920

1 D.C. North, Economic performance through time, *The American Economic Review*, 1994, nr. 3.

2 De Wereldbank bijvoorbeeld beschouwt een stabiel politiek en bestuurlijk systeem als één van de belangrijkste voorwaarden voor economische ontwikkeling. Zie het *World development report 1991 en 1997*.

3 *In Trust: the social virtues and the creation of prosperity* (Free Press, New York, 1995) laat Francis Fukuyama met data voor een groot aantal landen zien dat er een positief verband is tussen de mate van onderling vertrouwen in een economie en de prestaties van die economie. Empirisch onderzoek op dit terrein is echter schaars.

4 Inter-university Consortium for Political and Social Research (ICPSR), *World values survey*, Ann Arbor, Michigan, 1994. Wij hebben gegevens over 1990/1991 gebruikt.

5 De gerapporteerde verbanden zijn verkregen door meervoudige regressies van het bbp per hoofd (de periode 1981-1985 vergeleken met 1991-1994) op de drie sociale indicatoren uit het WVS. De verbanden zijn statistisch significant op 5%.

6 Zie bijvoorbeeld A. Peyrefitte, *Du 'miracle' en économie. Leçons au collège de France*, Éditions Odile Jacob, Parijs, 1995.